

ŻYCIE LITERACKIE W ŚWIDNICY. OKRES 1945-1989

Po zakończeniu II wojny światowej na mocy międzynarodowych traktatów Świdnica została włączona do Polski. Wkrótce przybyli do niej mieszkańcy okolic Wilna, Lwowa, Warszawy czy też Krakowa. Z tej napływowej ludności rekrutowali się pierwsi literaci, dla których Świdnica stała się nową małą ojczyzną. Niestety, wśród przybyłych osób nie znalazł się żaden znany literat. Mimo tego mieszkańcy przystąpili do kulturowego osvajania nowej przestrzeni. Adepti słowa skupili się wokół pierwszej powojennej lokalnej gazety „Wiadomości Świdnickich”, a także Teatru Miejskiego. Zaczęły też działalność Dom Kultury oraz Biblioteka Publiczna, które organizowały spotkania autorskie z pisarzami.

Do bardziej znanych twórców okresu powojennego można zaliczyć Stanisława Szellera, redaktora naczelnego „Wiadomości Świdnickich”, Wincen- tego Jędrkiewicza, autora tomiku poetyckiego *Dolny Śląsk* i Tadeusza Bronisława Starosteckiego, redaktora naczelnego „Życia Świdnickiego”, autora głośnej powieści sensacyjnej *Plan Wilka* (1956), która weszła do ogólnopolskiego obiegu czytelniczego. Ci dwaj ostatni literaci po zamknięciu przez władze Teatru Miejskiego założyli w 1952 r. wraz z Franciszkiem Jarzyną i Mieczysławem Kozarem-Sło-

bódzkim kabaret *Krotochwila*. Obok wymienionych powyżej twórców osobne miejsce zajmuje Antoni Trojanowski, który w drugiej połowie lat pięćdziesiątych opublikował w prasie swoje historyczne opowiadania inspirowane regionalnymi legendami.

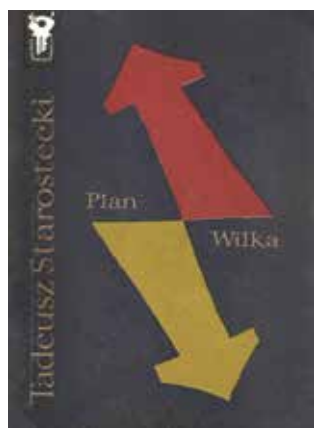
Pierwsze 10-lecie zamyka dzieło, które na stałe zapisało się w świadomości świdniczan – monumentalna powieść Władysława Jana Grabskiego *Rapsodia świdnicka. Opowieść śląska z lat 1339-1404*. Autora inspirowała, jak napisał we wstępie, chęć „zaspokojenia głodu duchowego Ślązaków i Osiedleńców, przede wszystkim ożywienia ich świadomości przekonaniem, iż są tych ziem prawnymi dziedzicami i spadkobiercami (...)”. Choć wyraźnie widać tu wpływ ideologii kulturo-

Władysław Jan Grabski
- zbiory Narodowego
Archiwum Cyfrowego

Pierwsze wydanie
Rapsodii świdnickiej,
Poznań, 1955

Plan Wilka T. Starosteckiego

wego zawłaszczania Śląska przez Polaków po II wojnie światowej, co uwidacznia się m.in. w polityce wydawniczej władz, to nie można odmówić autorowi wielkiego wysiłku w zgłębianiu źródeł historycznych i talentu literackiego.

Na lata 60. przypada działalność świdnickiego poety Mieczysława Jaska, autora wielu tomików wierszy, m.in. *Ziemi uśmiechniętej* (1958), *Kolorowych krynolin baroku* (1960), *Szukam* (1962), *Pejzażu na skrzypce* (1968).

Mieczysław Jasek
- zbiory Miejskiej Biblioteki
Publicznej w Świdnicy

Na tle dotychczasowego dorobku świdnickich literatów poezja M. Jaska sytuuje się jako odrębne zjawisko. Jej nowoczesna, zaczerpnięta z poetyki awangardowej, forma oparta na poetyckim skręcie i metaforze wyznaczyła nową jakość w literackim portretowaniu miejskiej przestrzeni.

W drugiej połowie lat 70. środowisko kulturalne miasta zaktywizowało się za sprawą ogólnopolskiego sukcesu świdnickiego dramaturga, późniejszego autora scenariuszy radiowych i filmowych Ryszarda Latki, którego debiutancka sztuka *Tato, tato, sprawa się rypla* (1975) wygrała

konkurs dramaturgiczny warszawskiego Teatru Ateneum, a następnie była wystawiana przez teatry w całym kraju, stając się najpopularniejszą sztuką polską w sezonach 1976-77 i 1977-78. Debiut dramaturgiczny R. Latki doczekał się też wielu zagranicznych realizacji teatralnych, adaptacji na słuchowisko prezentowanej w Teatrze Polskiego Radia (1977), a także adaptacji filmowej *Sprawa się rypla* (1985) wyreżyserowanej przez Janusza Kidawę, w której główną rolę zagrał Franciszek Pieczka.

W tym czasie coraz wyraźniej zaznaczało swoją obecność pokolenie, które urodziło się w Świdnicy lub w okolicznych miejscowościach. I jest to okres, w którym – jeśli dać wiarę powieści Tomka Tryzny *Błady Niko* (2010) podejmującej literacką grę z tamtym czasem – można odczuć w mieście ducha bohemy artystycznej. Przestrzenią naznaczoną twórczym fermentem stała się nieistniejąca już kawiarnia Casanova (Rynek 23a), której bywalcami byli przedstawiciele dawnej inteligencji, głównie artyści malarze debiutujący w międzywojniu oraz młodzi, marzący o wielkiej sławie członkowie Amatorskiego Klubu Filmowego, często o zacięciu literackim. Byli wśród nich intrygujący poeta Franciszek Kawka, inicjator licznych formalnych i nieformalnych twórczych działań, autor wielu okolicznościowych, ulotnych wierszy publikowanych w prasie, ostatecznie po latach zebranych w tomie *Fatum błędu* (1994) oraz Tomek Tryzna i mniej lub bardziej związani z grupą Waldemar Hamerski, Jerzy Prochal i Józef Gałka.

W latach 70. ukazały się dodatkowo: *Charakterniak i inne opowiadania* (1974) Bogusława Sławomira Kundy, cykl krótko-

Ryszard Latko
- zbiory Miejskiej
Biblioteki Publicznej
w Świdnicy

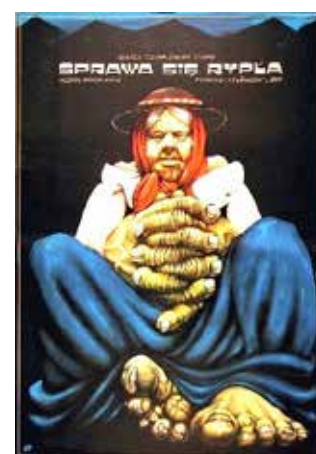
kich form prozatorskich inspirowanych losami wychowanków świdnickiego Domu Poprawczego oraz tomik poetycki Ryszarda Artura Białobrzeskiego *Idy zielone* (1977). Najwybitniejszą indywidualnością literacką tego okresu pozostaje znakomita poetka Danuta Saul-Kawka, autorka dwóch tomów poetyckich *** (1977)

i *Czasu jak na listek* (1981), a prywatnie żona Franciszka Kawki. W przypadku wierszy Danuty Saul-Kawki mamy bowiem do czynienia z kunsztownym operowaniem poetyckim skrótem, który nadaje jej utworom nutę powagi i dostojności, delikatnie jednak tonowaną przez subtelną autoironię. Ponadto na łamach „Rocznika Świdnickiego”, wydawanego przez Towarzystwo Regionalne Ziemi Świdnickiej, od 1978 roku publikowany był dodatek literacki, w którym prezentowali się znani świdniccy poeci, jak i młodzi debiutanci.

Tato, tato sprawa się rypla.
Wybór dramatów,
Świdnica, 1996

Kolejną dekadę otworzyła publikacja antologii wierszy niemieckich i polskich autorów *Poeci o Świdnicy* (1982), zainicjowana przez Muzeum Dawnego Kupiectwa i Towarzystwo Regionalne Ziemi Świdnickiej, oraz debiutanckie tomiki Jerzego Zenona Łukaszewicza *Po ścianie powietrza* (1980) i Antoniego Matuszkiewicza *Czyste powietrze* (1980). Ostatni z wymienionych autorów w latach 80. wydał jeszcze kilka tomów poetyckich: *Lżejsze od ziemi* (1982), *Góry kamienne* (1986), *Rebeka* (1988),

Plakat Jakuba Erola
do filmu
Sprawa się rypla
(fot. www.filmweb.pl)

Danuta Saul-Kawka
i Franciszek Kawka
- zbiory prywatne

szczególnie jednak zasłużył się dla świdnickiej literatury po '89.

W 1987 roku z Wałbrzycha do Świdnicy przeniósł się Tadeusz Patulski, autor słuchowisk, poeta, prozaik, dramaturg. W tym samym roku odbyła się premiera jego sztuki *Odnajdę cię, tato*, a rok później ukazały się tomik poetycki *Historia dziecięca* (1988) oraz powieść *Trudna miłość*. Ponadto na przełomie lat 1987-88 w Polskim Radiu zostało wyemitowanych kilka słuchowisk autora, m.in. *Cokolwiek*, *Schizofrenia*, *Fantastyczna gra*, *Wciąż doganiać siebie*, *Niezbadane są wyroki ludzkie*.

Obok indywidualnych osiągnięć świdnickich literatów należy zwrócić również uwagę na niebagatelną rolę, jaką odegrały

instytucje działające na terenie Świdnicy. Bez ich realnego wsparcia wiele literackich inicjatyw pozostałoby jedynie w sferze projektów, nie doczekawszy się realizacji. Taką instytucją, szczególnie przyjazną literatom, była Miejska Biblioteka Publiczna, którą kierowała przez wiele lat Krystyna Bartela. Dzięki tej instytucji i zaangażowaniu jej pracowników środowisko artystyczne mogło się integrować i twórczo się rozwijać.

Wojciech Koryciński

Antologia Poeci o Świdnicy,
Świdnica, 1982

ŻYCIE LITERACKIE W ŚWIDNICY. OKRES PO 1989 ROKU

Demokratyzacja państwa polskiego objawiła się w dziedzinie literatury ogromną liczbą społecznych inicjatyw (grupy literackie, stowarzyszenia, nowe czasopisma, prywatne wydawnictwa). Z drugiej strony zjawisko wolnego rynku, a w latach dziesiątych XXI wieku dodatkowo nowa forma finansowania przedsięwzięć artystycznych przez Ministerstwo Kultury niejednokrotnie przesądzały o efemeryczności działań literackich. Mimo wszystko przemiany pozytywnie wpłynęły na aktywność świdnickich literatów.

Tak jak przed rokiem 89' środowisko kulturalne pobudził sukces Ryszarda Łatki, tak po roku 89' silnym bodźcem dla działań literackich stał się debiut powieściowy Tomka Tryzny – *Panna Nikt* (1994). Książka została dostrzeżona przez Czesława Miłosza, który uznał ją za pierwszą polską powieść postmodernistyczną. Rok później Andrzej Wajda stworzył jej filmową adaptację, której prapremiera odbyła się w świdnickim kinie Gdynia z udziałem autora i reżysera. Powieść T. Tryzny doczekała się wielu tłumaczeń, m.in. w Anglii, Brazylii, Danii, Finlandii, Francji, Grecji, Hiszpanii, Holandii, Niemczech, Norwegii, Portugalii, Szwecji i USA. Choć kolejne powieści nie odniosły tak wielkiego sukcesu jak *Panna Nikt*, to autor pozostał wierny poetyce powieści inicjacyjnej i konsekwentnie ponawiał wątki dzieciństwa i dojrzewania, przenosząc je tym razem w świdnickie realia – debiutancka powieść *Panna Nikt* (1994)

oraz późniejsze powieści *Idź, kochaj* (2003) i *Blady Niko* (2010) złożyły się na trylogię dziecięcą. W tym czasie autor próbował wyzwolić się z narzuconych przez krytykę literacką form recepcji swej twórczości i wydał polemiczne względem wcześniejszej twórczości i zupełnie odmienne w swym charakterze utwory *Syloe. Kinomisterium* (1996), wraz z Ryszardem Janikowskim, oraz *Taniec w skorupkach* (2007).

Na początku lat 90. w literaturze polskiej pojawiło się młode pokolenie „bruLionu”. Jego reprezentanci urodzili się na przełomie lat 60. i 70. i debiutowali już po roku '89. Przez krytykę literacką bruLionowcy zaliczani są obok pokoleń Kolumbów i nowofalowców do najbardziej wyrazistych generacji. Nic więc dziwnego, że i w Świdnicy w owym czasie pojawiło się wiele obiecujących autorów rocznikowo przynależących do tej formacji. Nad debiutantami opiekę objął Antoni Matuszkiewicz, poeta, który w tym czasie wydał szereg tomów poetycz-

Zaproszenie na prapremierę
filmu A. Wajdy
Panna Nikt
- zbioru Miejskiej Biblioteki
Publicznej w Świdnicy

Tomasz Tryzna
- archiwum swidnica24.pl
(fot. A. Szymkiewicz)

Antonii Matuszkiewicz
- zbiory Miejskiej Biblioteki
Publicznej w Świdnicy
(fot. T. Pietrzyk)

Antologia Układ naturalny
wewnętrznych światów,
Świdnica, 1997

Tomasz Hrynac
(fot. Katarzyna Hrynac)

kich: *Nowy Rok* (1989), *Spojrzyć najdalej* (1991), *Droga do Iwonicza* (1993), *Eden* (1998), *Subatlantyk. Widziane ze Złotych Gór* (2000), *Błękitne przeciwstawienie* (2001); oraz sztuki teatralne i słuchowiska. A. Matuszkiewicz odgrywał do 1996 r., kiedy to zmienił miejsce zamieszkania, niebagatelną rolę jako animator świdnickiego życia literackiego, autorytet dla lokalnych pisarzy, redaktor wielu regionalnych antologii oraz właściciel wydawnictwa „Pluton”. Przy jego współudziale i wsparciu Krystyny Barteli, dyrektor Miejskiej Biblioteki Publicznej, z inicjatywy Violetty Stadnickiej powołano w 1994 roku Koło Młodych Literatów, które po dwóch latach przekształciło się w Świdnickie Stowarzyszenie Literackie „Logos”. Do końca swojej działalności (2001) Stowarzyszenie „Logos” podjęło wiele inicjatyw, m.in.

zorganizowało imprezy poetyckie: Wigilia Poetów, Świdnicka Jesień z Poezją, Biesiada Literacka podczas Święta Słowa oraz ogólnopolskie konkursy literackie; ponadto wydało antologie poetyckie: *Cień serca* (1995), *W pogoni za ptakiem* (1996), *Układ naturalny wewnętrznych światów* (1997) oraz serię poetycką, w której pojawiały się tomiki: Jarosława Mariusza Gruzli *Kolej transsyberyjska* (1998), Tamary Hebes (wł. Leszek Florek) *ekstra nocne* (1998). Najważniejszym osiągnięciem Stowarzyszenia „Logos” było wydanie przy wsparciu Miejskiej Biblioteki Publicznej i Urzędu Miejskiego w Świdnicy ogólnopolskiego czasopisma literackiego „Arytmia” (1997-2000). W sumie ukazało się 10 numerów „Arytmii”, a jego rolę w ogólnopolskim obiegu literackim odnotowuje leksykon pod redakcją J. Gałuszki, G. Maroszczyk i A. Nęckiej *Pisma kulturalne w Polsce po 1989 roku* (2010). Komitet redakcyjny tworzyli Violetta Stadnicka, Jarosław Mariusz Gruzla, Tamara Hebes, Grzegorz Michalak, Sławomir Guzik, Aneta Święcicka i Grzegorz Woźny.

W pierwszym okresie z „Arytmia” związany był Tomasz Hrynac (do trzeciego numeru członek zespołu redakcyjnego), poeta współcześnie najbardziej w Polsce kojarzony ze Świdnicą, laureat Nagrody im. Rafała Wojaczka w Mikołowie i Nagrody im. R. M. Rilkego w Sopocie (obie przyznane w 1997 r.). Jego poezja zaliczana jest przez krytyków literackich do nurtu metafizycznego. Autor wydał dwa arkusze poetyckie: *Inne ogrody* (1995), *Wyjście z getta* (1996) oraz kilka tomów poetyckich: *Zwrot o bliskość* (1997), *Partycje oraz 20 innych wierszy miłosnych* (1999), *Rebelia* (2001), *Enzym* (2004), *Dni widzenia* (2005), *Praski raj* (2009), *Prędką przędza* (2010), *Przed-*

mowa do 5 smaków (2013) a jego utwory były drukowane w prasie ogólnopolskiej i zagranicznej.

Na osobne miejsce w tym okresie zasługują Teresa Wągilewicz, autorka tomów poetyckich *Dzban czystej wody* (1993), *Anioły nie śpią* (2001), późniejszego *Widok 21* (2012) oraz zbioru krótkich form prozatorskich wydanych jako *Baśnie świdnickie* (2009), a także debiutujący w 1993 roku na łamach „Rocznika Świdnickiego” Stanisław Dunin-Wąsowicz, autor ok. 1500 fraszek publikowanych m.in. w „Słowie Polskim”, „Wieczorze Wrocławia” i „Gazecie Wrocławskiej”. Debiutują również poeci Artur Robert Pluszczewski, autor dwóch książek poetyckich *Połamane ludzkie pątyki* (1996), *Antyczny łańcuch* (1998), i Grzegorz Woźny, autor tomiku *Każda godzina zdalna do picia* (1999), opublikowanego przez wrocławski oddział Stowarzyszenia Pisarzy Polskich oraz prozaik Lucjan Momot, autor *Love Cię, Kaśka. Po drugiej stronie muru* (1999),

Stanisław Dunin Wąsowicz

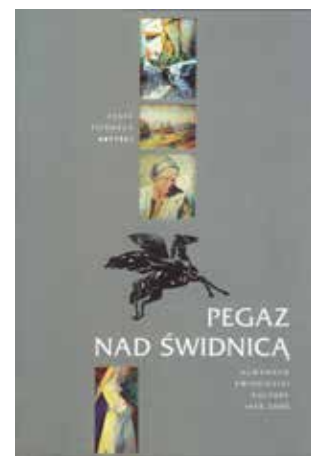
Teresa Wągilewicz
- archiwum Wiadomości
Świdnickich
(fot. T. Pietrzyk)

książki powstałej z wieloletnich doświadczeń w pracy z młodzieżą ze świdnickiego domu poprawczego, w którym pisarz był wychowawcą.

Pierwszą dekadę zamknęła bardzo cenna inicjatywa Urzędu Miejskiego w Świdnicy podsumowująca dorobek artystyczny po 1945 r., antologia *Pegaz nad Świdnicą. Almanach świdnickiej kultury 1945-2000* (2001).

Na lata dziesiąte XXI w. przypada twórczość prozatorska Mirosława Sośnickiego, właściciela wydawnictwa MTM, autora powieści: *Wzgórze Pana Boga* (2004), *Astrachowka* (2005), *Miłość, tylko miłość* (2009) oraz *Modżiburki dwa* (2011). Warto wspomnieć, że powieść *Astrachowka* doczekała się adaptacji teatralnej i została wystawiona przez krakowski Teatr Stary.

W tym czasie pojawiło się wiele ciekawych debiutów książkowych, m.in. *Odkłamać miłość* (2003) Andrzeja Mesjasza, *Gaguly* (2003) Iwony Mesjasz (wł. Iwona Matuszkiewicz), *Cuda wianki i kamienie* (2005)

Pegaz nad Świdnicą,
Świdnica, 2001

Mirosław Sośnicki
- zbiory Miejskiej Biblioteki
Publicznej w Świdnicy
(fot. A. Protasiuk)

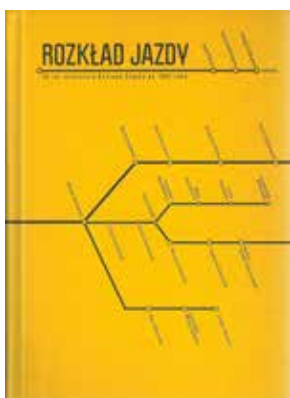

Główna nagroda
w pierwszej edycji
Ogólnopolskiego Konkursu
na Autorską Książkę
Literacką

Plakat reklamujący jedno
ze spotkań w ramach
Świdnickich Śród
Literackich

Antologia Rozkład jazdy
dwadzieścia lat literatury
Dolnego Śląska po 1989
roku, Wrocław, 2012

Agaty Patralskiej-Obarewicz, *Między wersami bytu* (2008) Dawida Guta, *Ślepe okna* (2009) Bartosza Czarnotty, *Tę drogerię mam po drodze* (2009) Barbary Elmanowskiej, laureatki Poetyckiego Debiutu Książkowego 2008 organizowanego corocznie przez wrocławski oddział Stowarzyszenia Pisarzy Polskich, *Brzydkie wiersze* (2010) Mateusza Witkowskiego oraz pierwszy świdnicki kryminał *Tajemnice ulicy Pańskiej* (2010) Wojciecha Korycińskiego i *Wiersze przedwczesne* (2012) Joanny Lasockiej.

Kolejne książki w tym okresie wydali J.M. Gruzla *Smak teraz* (2003), T. Hebes *Ja oniryczne* (2005), *Muchoraj* (2007), A. Matuszkiewicz *Wysokie kamienie* (2006), *Opisanie małego świata* (2011), A. Patralska-Obarewicz *Mysz kościelna* (2009), G. Woźny *Landszaft* (2010), *Nit* (2011), *Miejsca stojące* (2013) i Wojciech Koryciński *Niebieskie Zakony* (2013).

Na osobną wzmiankę zasługuje powieść *Pan Samochodzik i Biblia Lutra* (2009) Jakuba Czarnika, która ukazała się w serii książek kontynuujących powieści Zbigniewa Nienackiego o Panu Samochodziku. Akcja powieści J. Czarnika rozgrywa się w Świdnicy, a wątek kryminalno-sensacyjny osnuty jest wokół Kościoła Pokoju.

Niebagatelną rolę w tym czasie odegrały dwie instytucje, wokół których koncentruje się świdnickie życie literackie – Miejska Biblioteka Publiczna i Świdnicki Ośrodek Kultury.

Obok wielu inicjatyw podjętych przez pracowników Miejskiej Biblioteki Publicznej należałoby wskazać przede wszystkim te odbywające się cyklicznie: spotkania autorskie, konkurs Literackie Talenty, a przede wszystkim coroczną Biesiadę Poetycką, zainicjowaną w 2008 r., podczas której roz-

Wojciech Koryciński
- archiwum swidnica24.pl

strzygany jest Ogólnopolski Konkurs na Autorską Książkę Literacką.

Ofertę literackich przedsięwzięć w mieście wzbogaca Rzeźnia Poetycka, której organizatorem jest Świdnicki Ośrodek Kultury. Jej główny trzon stanowią prowadzone przez Wojciecha Korycińskiego od 2006 r. comiesięczne spotkania autorskie Świdnickie Środy Literackie. W 2008 r. z inicjatywy Haliny Szymańskiej i Juliusza Chrzastowskiego aktorka Anna Dymna powołała w Świdnicy filię krakowskiego Salonu Poezji, a w 2009 r. autorzy projektu Rzeźnię Poetycką wzbogacili o warsztaty Twórczego Pisania.

W 2010 r. wrocławska Fundacja na Rzecz Kultury i Edukacji im. Tymoteusza Karpowicza podjęła inicjatywę wydania antologii *Rozkład jazdy. 20 lat literatury Dolnego Śląska po 1989 roku*. Ostatecznie projekt udało się sfinalizować w 2012 r. Do projektu zostali zaproszeni świdniccy literaci, krytycy literatury i badacze. Efektem ich działań jest kompendium wiedzy nie tylko o literackim Dolnym Śląsku, ale również najbardziej wnikliwe w dotychczasowej historii opracowanie dotyczące świdnickiego środowiska literackiego.

Wojciech Koryciński

BOLKO II KSIĄŻĘ ŚWIDNICKO-JAWORSKI

Był nie tylko najwybitniejszym władcą świdnicko – jaworsko-ziębickiej linii piastowskiej, ale także jednym z najsylniejszych Piastów śląskich. Nie znamy daty jego urodzin. Przyszedł na świat prawdopodobnie w latach 1309-1312 jako syn Bernarda, drugiego z kolei księcia świdnickiego i jego żony, Kunegundy, córki Władysława Łokietka. W związku z niskim wzrostem otrzymał przydomek „Mały”. Po śmierci ojca, 6 V 1326 r., objął rządy w księstwie, co było dowodem, że osiągnął już tzw. wiek sprawny. Jego rodzeństwem to Konstancja, żona Przemka, księcia głogowskiego, Elżbieta, żona Bolesława II opolskiego, młodszy brat Henryk, noszący tytuł księcia świdnickiego, ale pozbawiony własnej dzielnicy, ojciec słynnej księżniczki Anny oraz Beatrycze, która zmarła w młodym wieku.

Okres rządów Bolka II to szczytowa faza zabiegów czeskich Luksemburgów o zhołdowanie Śląska. Bolko kontynuował politykę swego ojca, Bernarda i dziada, Bolka I, polegającą na uporczywym dążeniu do utrzymania suwerenności w oparciu o Koronę Polską. Jako siostrzeniec Kazimierza Wielkiego był jego sojusznikiem w walce z Luksemburgami. Zewnętrznym wyrazem jego postawy mógł być fakt, że jako jedyny książę śląski, obok swego szwagra, Przemka głogowskiego, umieścił na tarczy herbowej nie tradycyjnego orła Piastów śląskich, ale orła krakowskiego.

*Bolko II Mały -
rekonstrukcja podobizny na
podstawie sarkofagu
w Krzeszowie
- aut. M. Pocięcha*

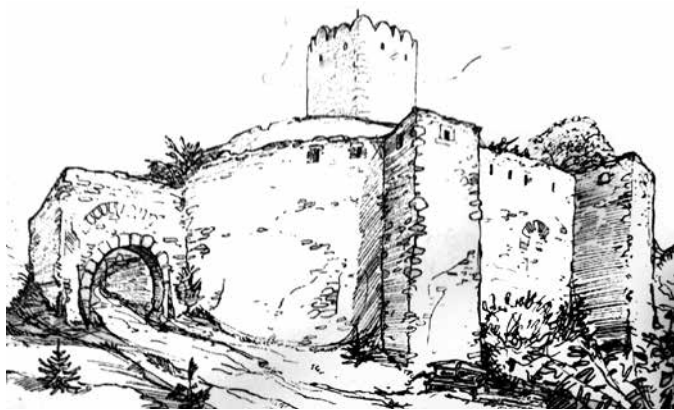

Już w 1331 r. Bolko, wspomagając swego dziadka, Władysława Łokietka, atakowanego przez koalicję czesko-krzyżacką, przyczynił się do opóźnienia marszu wojsk Jana Luksemburczyka na spotkanie z Krzyżakami. Zapłacił za to utratą Niemczy i połowy Głogowa, stanowiącej oprawę jego siostry Konstancji po zmarłym nieco wcześniej mężu, ale udaremnił połączenie się obydwu sojuszników.

Niestety, większość książąt śląskich nie potrafiła przeciwstawić się czeskiej ekspansji. Niektórzy książęta, zresztą świadomie, wybierali zwierzchnictwo potężnych Czech

*Zamek Bolków
(fot. W. Rośkiewicz)*

Zamek Bolków,
rysunek z 1927 r.

odwracając się od stosunkowo jeszcze słabego Królestwa Polskiego. Do roku 1335 zdecydowana większość księstw śląskich uznała zwierzchnictwo Luksemburgów. Kazimierz Wielki z kolei nie był w stanie przeciwstawić się potężnym Czechom i w układach tenczyńsko-wyszehradzkich w 1335 r. zrezygnował ze zwierzchnictwa nad wszystkimi księstwami śląskimi zhołdowanymi już przez Jana Luksemburczyka. Nie objęły one jednak księstw: świdnickiego, jaworskiego oraz biskupiego księstwa nysko-otmuchowskiego. Układy te, potwierdzone w 1339 r., przyznawały suwerenność tylko Bolkowi II i jego stryjowi, Henrykowi jaworskiemu.

Bolko był sojusznikiem Kazimierza Wielkiego, ale również wiązał się sojuszami z władcami o orientacji antyluksemburskiej: Karolem Robertem węgierskim i cesarzem Ludwikiem Wittelsbachem. Z Habsburgami, prowadzącymi spór z Luksemburgami o Karyntię i Krainę, związał się poprzez małżeństwo w 1388 r. z Agnieszką, córką księcia Leopolda Habsburga.

Po roku 1339 sojusz Bolka II z Kazimierzem Wielkim trwał nadal. W akcie sojuszu z Czechami z 1341 r. Kazimierz wymienił Bolka jako swego sojusznika. W 1345 r. doszło do konfliktu między Luksemburgami a Wittelsbachami w związku z walką o tron niemiecki. Powstała koalicja antyluk-

semburska, do której obok Wittelsbachów przyłączyli się: Kazimierz Wielki, Ludwik Węgierski oraz Bolko II. Spowodowało to poważne napięcie w stosunkach polsko-czeskich. W marcu 1345 r. Kazimierz uwięził w Kaliszu wracającego z państwa krzyżackiego margrabiego Karola, syna Jana Luksemburczyka. Stało się to pretekstem do wybuchu konfliktu zbrojnego. Król czeski uderzył na ziemie Bolka jako sojusznika Kazimierza. Wojska czeskie podeszły aż pod Świdnicę ale jej nie zdobyły. Bolko utracił tylko Kamienną Górę, którą udało mu się wkrótce odzyskać. Kazimierz Wielki wyprawił się równocześnie na Śląsk z posiłkami węgierskimi, ale interwencja sukcesów nie przyniosła. 6 IX 1345 zawarto w Pyzdrach rozejm polsko-czeski, którym objęty został również Bolko II.

W 1346 r. zmarł bezpotomnie stryj Bolka II, Henryk jaworski, przekazując swe księstwo bratankowi. Bolko II stał się panem księstwa świdnicko-jaworskiego obejmującego obszar Przedgórze Sudeckiego i samych Sudetów od rejonu Bolesławca i Lwówka aż po Sobótkę i Dzierżoniów z takimi miastami, jak Lwówek, Jelenia Góra, Lubawka, Bolków, Kamienna Góra, Świerzawa, Jawor, Strzegom, Świdnica.

W 1346 r. Jan Luksemburczyk zginął w bitwie pod Crésy. Tron czeski objął jego syn, Karol IV (w tym samym roku wybrany królem niemieckim, od 1355 cesarz).

Konflikt polsko-czeski zakończył się dopiero pokojem w Namysłowie w 1348 r. Kazimierz Wielki zrzekł się wszelkich praw do Śląska, traktat nie objął jednakże Świdnicy i Jawora. Uregulowanie stosunków między Karolem IV a Bolkiem II nastąpiło

Złoty floren Bolka II
(ryc. H. Schubert Bilder aus
der Geschichte der Stadt
Schweidnitz, Schweidnitz,
1911)

*Zamek Chojnik,
dziedziniec górny
(fot. W. Rośkiewicz)*

w 1350 r. Karol zobowiązał się do uznania suwerenności księstwa. natomiast Bolko zobowiązał się do zachowania pokojowych stosunków z Czechami.

Osamotniony Bolko zbliżył się teraz do Luksemburgów. W grudniu 1350 r. zawarł z Karolem IV umowę w sprawie małżeństwa swej bratanicy Anny, jedynej spadkobierczyni księstwa wobec braku potomków samego księcia, z synem Karola, Wacławem. Gdy jednak młody książę zmarł rok później, owdowiały wcześniej Karol sam wystąpił o rękę Anny. Urodzona w 1339 r. księżniczka, córka Henryka, brata Bolka II, została królową Czech i Niemiec w wieku 14 lat a dwa lata później cesarzową rzymską. Umowa przedmałżeńska ustanawiała ją dziedziczką księstwa, a w razie, gdyby Bolko doczekał się jeszcze męskiego potomka, gwarantowała mu suwerenność. Natomiast posag Anny miałby wówczas wynieść 10 tysięcy grzywien srebra. Dała Karolowi syna, późniejszego Wacława IV, a zmarła wydając na świat kolejnego potomka w roku 1362, mając zaledwie 23 lata.

Kazimierz Wielki wobec zaistniałej sytuacji zrzekł się ostatecznie w 1356 r. praw do księstwa świdnicko-jaworskiego. Karol, prawie pewien sukcesji, zaczął teraz wspierać dążenia Bolka do powiększenia obszaru księstwa oraz jego rozwoju ekonomicznego. Książę ostatecznie przyłączył do księstwa rejon

Kluczborka, Byczyny i Wołczyna (1356), wykupił Złoty Stok z kopalniami złota i zakupił od księcia brzeskiego, Wacława, połowę Oławy i Brzegu (1358), odebrał zbrojnie kanonikom wrocławskim Grodków (1360), w 1359 r. kupił od Przemysła cieszyńskiego ziemię siewierską a w 1368 r. zakupił od Bolka III ziębickiego Kąty. Karol IV z kolei zwrócił mu Mieroszów oraz Głogów, Bytom i Tarnów, stanowiące wdowią oprawę jego siostry, Konstancji. W ten sposób Bolko skupił w swych rękach dużą część Dolnego Śląska. Ponadto w 1364 r. nabył od margrabiów miśnieńskich za 21 tys. grzywien Dolne Łużyce z prawem dożywotniego posiadania.

Bolko II był nie tylko wytrawnym politykiem, ale i świetnym gospodarzem. Doceniał w pełni gospodarczą rolę mieszczaństwa, dbał o rozwój handlu i rzemiosła. Kazimierz Wielki, chcąc umocnić gospo-

*Zamek Grodno, fragment
(fot. S. Kotelko)*

Zamek Chojnik w XIV w.

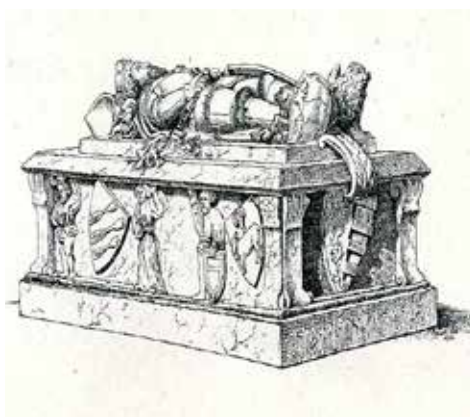
Czternastowieczne freski
w wieży rycerskiej w Siedlęcinie
(fot. W. Roškowicz)

Bolko II - rzeźba na attyce
świdnickiego Ratusza
(fot. S. Kotelko)

darczy swego sojusznika, nadał w 1345 r. kupcom z terenu księstwa przywilej wolnego handlu z Rusią (zwolnienie z opłat na polskich komorach celnych). Ponieważ opłaty na tychże komorach były wysokie, kupcy świdniccy skupili na dłuższy czas w swych rękach większość handlu Śląska ze Wschodem. Podobny przywilej odnośnie handlu z Pragą otrzymali nieco później kupcy z księstwa świdnicko-jaworskiego od Karola IV. Książę nadawał mieszczaństwu liczne przywileje, był hojnym fundatorem, wydał przywilej dla Żydów doceniając ich rolę w gospodarce. Mieszczaństwo z kolei – wspierało księcia i chętnie udzielało mu kredytów. Księstwo przodowało pod względem ekonomicznym, Bolka stać było na duże wydatki, jak choćby wspomniane wyżej zakupy ziem i miast. Książę bił własną monetę, między innymi złote floreny. Dbał o rozbudowę miast, ich umocnienia obronne, bezpieczeństwo. W celu np. zapobieżenia przeciwożarowego wydał dla Świdnicy specjalną ordynację nakazującą

Sarkofag Bolka II
- H. Luchs, Schlesische
Fuerstenbilder des
Mittelalters, Breslau 1872

budowę domów wyłącznie murowanych, przynajmniej w części parterowej. Kontynuował też rozbudowę obronnych zamków chroniących obszar księstwa.

Jego rola w polityce środkowo-europejskiej była znaczna. Jak wspomniano, zawierał porozumienia i sojusze z wieloma władcami. Jeszcze w latach sześćdziesiątych XIV w. wraz z Kazimierzem Wielkim powołany został do przeprowadzenia arbitrażu w sporze pomiędzy Karolem IV a Rudolfem Habsburgiem i Ludwikiem Andegawęńskim. Wziął też udział w słynnym spotkaniu monarchów w Krakowie w 1364 r.

Zmarł 28 lipca 1368 r. nie pozostawiwszy potomstwa. Pochowany został w Krzeszowie, obok ojca i dziada. Jego piękny, gotycki sarkofag można oglądać do dziś w krzeszowskim Mauzoleum Piastów Świdnickich.

Bezpotomna śmierć Bolka przypieczętowała losy księstwa świdnicko-jaworskiego. W myśl układu z Karolem jeszcze przez 24 lata rządziła nim wdowa, księżna Agnieszka. Po jej śmierci w 1392 r. księstwo przeszło w ręce króla Wacława, syna Karola IV i Anny.

Stanisław Kotelko

TWIERDZA ŚWIDNICA

Świdnica została zajęta przez wojska pruskie 1 I 1741 r. Do jej ufortyfikowania skłoniło króla pruskiego naturalne położenie miasta kontrolującego górskie przejścia do Czech oraz ważne położenie między Legnicą a Nysą. Twierdza Świdnica zlokalizowana była też na najważniejszym dla strategicznych planów Fryderyka Wielkiego szlaku na Broumov i pełniła dużą rolę w systemie twierdz śląskich. Posiadała również dobre połączenie z ważnym wodnym szlakiem odrzańskim. Stanowiła łącznik pomiędzy twierdzami nad Odrą i twierdzami w górach. W związku z tym, pomimo niedogodnych dla obrony warunków terenowych, zaprojektowano wokół Świdnicy

pierwszą na Śląsku całkowicie nową pruską twierdzę.

Pierwotna koncepcja jej budowy zakładała lokalizację wewnętrznego, ciągłego obwodu głównego rdzenia twierdzy oraz zewnętrznego pierścienia niezależnych dzieł, fortów i redut.

Twierdza Świdnica była najczęściej obleganą i zdobywaną z twierdz śląskich. Król pruski Fryderyk II przez blisko 40 lat usilnie ją rozbudowywał wykorzystując doświadczenia kolejnych oblężeń. Świdnica stała się poligonem doświadczalnym, w którym sprawdzano najnowsze rozwiązania fortyfikacyjne powtarzane później w innych twierdzach.

Pierwsze szkice umocnień Świdnicy wykonał osobiście Fryderyk II zaraz po

*Magazyn zbożowy przy
ul. Długiej
- fot. z przełomu XIX i XX w.*

*Koszary przy ul. Teatralnej
- zbiory H. Adlera*

SCHWEIDNITZ - Aus der Festungszeit. Das Peterstor.

Brama Piotrowa u wylotu ul. Mennickiej, fot. z 1865 r. - zbiory Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy

decyzji wzniesienia potężnego magazynu zbożowego przy ul. Długiej. Znany jest tekst Fryderyka załączony do planu twierdzy przesłanego w podarunku królowi Francji Ludwikowi XV, w którym uzasadnia przyjętą oryginalną koncepcję rozmieszczenia umocnień obronnych twierdzy wolą zachowania przedmieść i ogrodów otaczających Świdnicę.

Budowę magazynu rozpoczęto 31 III 1743 r. według projektu Johana Gottlieba Hedemanna.

W latach 1743-1747 kierownictwo prac należało do szefa Korpusu Inżynierów generała Gerharda Corneliusa de Walrave. Współpracowali z nim pułkownik Philip Lothar de Sers, major de Foris i kapi-

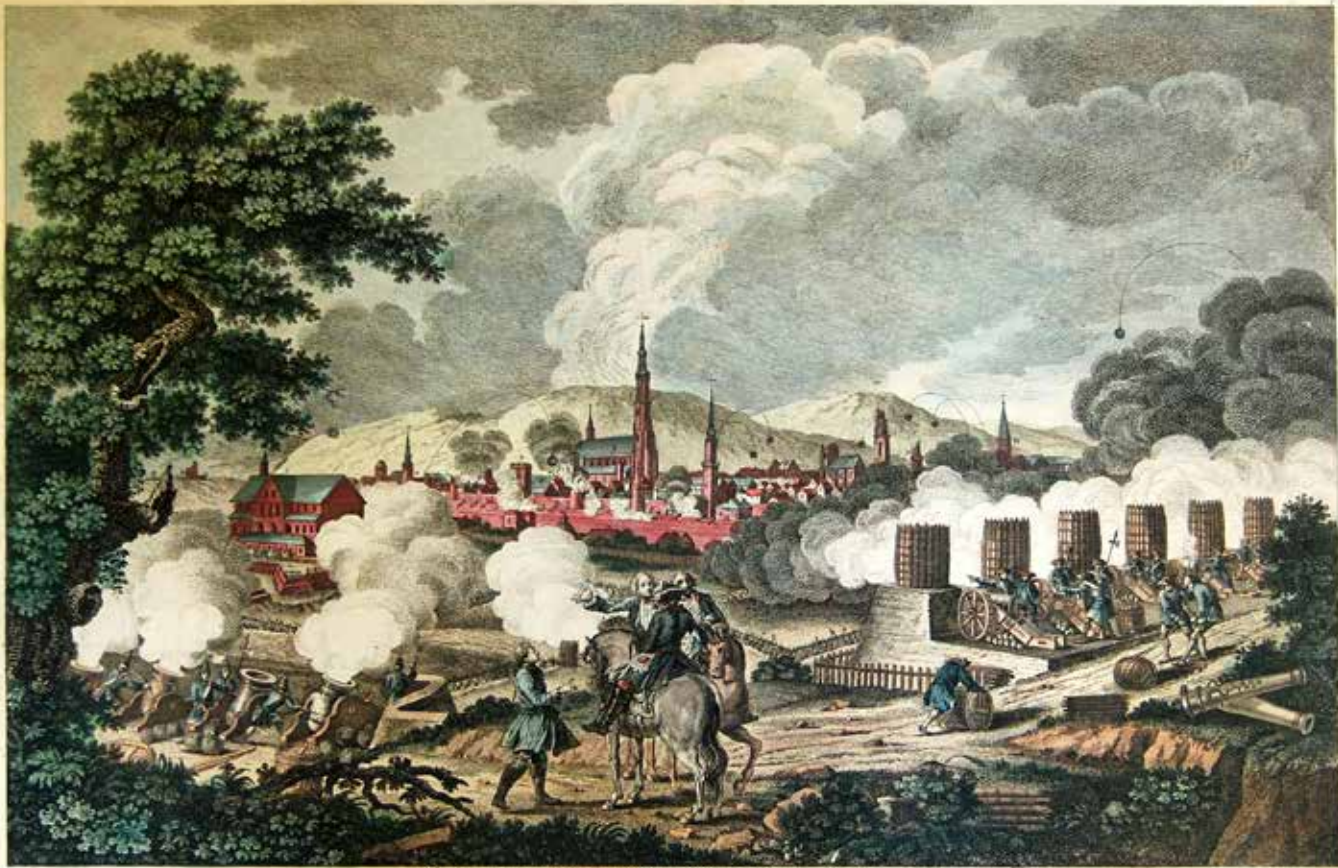
tan Wilhelm Enbers. Ostateczny wpływ na formę twierdzy miał również sam Fryderyk II.

Wariantowe rozwiązania projektowe prowadziły się do przekształcenia istniejących, potrójnych obwarowań miasta w masywny obwód ziemnego wału rdzenia z wykorzystaniem istniejących bram i przedbrami oraz systemu bastionowego, zabezpieczonego dodatkowo od wschodu trzema bastionami (Jezuickim, Dolnym i Oстрыm). Na zewnątrz miasta umocniono półpierzścieniem wysuniętych dzieł złożonych z 4 fortów gwiazdzistych i 3 redut, początkowo kwadratowych, otoczonych dziewięcioramiennym, gwiazdzistym, płaszczem o narysie kleszczowym. Projekty fortów oparto na rzucie czteroramiennym, kleszczowej gwiazdy. Uzupełniające obwód fortu reduty stanowiły początkowo rozwinięcie idei artyleryjskich redut nyskich – Kardynalskiej i Kapucyńskiej (1743-1744), wzmocnionych dodatkowo kleszczowym płaszczem. Ostatecznie jednak te reduty uzyskały formy pięciobocznych lunet. Półpierzścień dzieł gwiazdzistych oparto na skarpie Bystrzycy,

Schweidnitz. Aus der Festungszeit. Das Köppenfort.

Przedmoście Bramy Kapturowej, fot. z 1865 r. - zbiory Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy

The Siege of Schweidnitz, as it was by his Prussian Majesty's Army in 1758.
 The Siege of Schweidnitz, as it was by his Prussian Majesty's Army in 1758. The Prussian Army, under the command of King Frederick the Great, laid siege to the city of Schweidnitz in 1758. The city was defended by the Austrian garrison, led by General Daun. The siege lasted for several months, and the city eventually fell to the Prussians in September 1758. The engraving shows the city under attack, with soldiers on horseback in the foreground, cannons firing, and thick smoke rising from the city walls and bastions.

a od wschodu wzmocniono Fortem V – Wodnym – o nasypie klasycznego półbastionowego dzieła rogowego dodatkowo flankowanym przez Redutę Wodną i Redan Schreibendorf. Dzieła te zabezpieczały od zewnątrz fosy wodne i tereny zalewowe. Nowy układ zachował 6 bram przedmieść adaptując je na forteczne rogatki. Likwidacji uległa Rogatka Kraszowicka. Przesunięto Bramę Wrocławską. Właściwa budowa twierdzy rozpoczęła się w 1747 roku.

Po aresztowaniu Walravego w lutym 1748 r. kierownictwo prac przejął Sers. Pod jego kierunkiem zmodyfikowano ostateczny kształt fortów gwiaździstych. Budowa wewnętrznego obwodu twierdzy trwała do 1750 r., a dzieł zewnętrznych – do ok. 1753 r.

13 XI 1757 r. Świdnicę zdobyli Austriacy pod dowództwem feldmarszałka Franza Leopolda Nádasdy'ego. W styczniu 1758 r. hrabia Thierheim rozpoczął roz-

budowę fortyfikacji. Rysunki projektowe wykonał porucznik Eghels. Kontynuowano prowizoryczne prace w fortach. Wykonano też cofnięty w stosunku do fortów, ziemny wał złożony z 8 bastionów i 2 półbastionów połączonych załamanymi odcinkami. Podczas tych prac zniszczono część zabudowań zespołu Kościoła Pokoju.

Oblężenie Świdnicy przez wojska pruskie w 1758 r.
 - zbiory Muzeum Dawnego Księstwa w Świdnicy

Przedmoście Bramy Witoszowskiej, fot. z 1865 r.
 - zbiory Muzeum Dawnego Księstwa w Świdnicy

Wał główny twierdzy
- widok od ul. Spółdzielczej
(fot. W. Roskowicz)

Przed Fortem Jawornickim zbudowano ziemną Fleszę Jawornicką. Obwałowania ziemne wysunięto też przed forty od strony Wrocławia. W tym czasie powstała także Flesza Szubieniczna.

16 IV 1758 r. Prusacy ponownie zajęli miasto. Forty i reduty zostały połączone wałami łącznikowymi, wzmocnionymi redanami. We wschodniej części obwodu, na skarpie, odcinki wału pomiędzy fortami Szubienicznym i Wodnym oraz pomiędzy Fortem Witoszowskim i Redutą Wodną uzyskały formę linii zębatej. Jesz-

cze w końcu lat 50. prowizoryczne wzmocnienia fortów i redut zastąpiono dziełami murowanymi. Austriacki obwód obwałowań został usunięty. W 1761 r. miasto zdobyli Austriacy pod wodzą generała Ernesta Gideona Laudona. Rozbudowywali oni twierdzę według wskazówek feldmarszałka Leopolda von Dauna. W 1761 r. powstała ziemna Flesza Nowomłyńska. W lipcu 1762 roku na rozkaz gen. Gribovala powstała przed Fortem IV ziemna Flesza Chorwacka a w sierpniu tego roku przed Fortem I rozebrano Fleszę Szubieniczną. Kolejne oblężenie i zdobycie twierdzy przez Prusaków – 9 X 1762 r. – pod wodzą generała Friedricha Bogislava von Tauenziena przeszło do historii jako klasyczny przykład wojny minowej. Kapiitulację twierdzy poprzedziło wysadzenie części Fortu Jawornickiego za pomocą tzw. kuli Belidora.

Po zakończeniu wojny siedmioletniej nastąpiła kolejna faza rozbudowy twierdzy. Pracami w latach 1764-1779 kierował pułkownik Daries. Wzmocniono rdzeń twierdzy budując przed bramami skazamatomowane przedmościa otoczone fosami i galeriami kontrminowymi. Wzmocniono

Obwarowanie w rejonie Bramy
Dolnej w poł. XIX w.
- zbiory Muzeum Dawnego
Kupiectwa

obwałowania łącznikowe pomiędzy fortami. Zmodernizowano też Fleszę Szubieniczną oraz reduty Skrzydłową, Jawornicką i Nowomłyńską. Wybudowano Fleszę Ceglana i nowe dzieła przed Fleszą Jawornicką oraz dzieło Dammflesche (Fleszę Tamną). W 1767 r. Daries wykonał na Fleszy Nowomłyńskiej pierwszą skazamatowaną baterię. Podobne obiekty wykonano m.in. w 1775 r. w dziele przed Fleszą Jawornicką. W 1770 r. powstały kazamaty podwalni w obwodzie obwałowań wokół Starego Miasta, a w 1779 r. – skazamatowane baterie flankujące oraz kaponiery w obwodzie rdzenia. Kolejnymi dziełami zewnętrznymi wysuniętymi przed fleszę były trzy hangary. Pierwszy powstał w 1780 r. przed Fleszą Nowomłyńską. W 1783 r. powstały też hangary i skazamatowane baterie w fortach Ogrodowym i Witoszowskim. W 1786 r. zaprojektowano na prawym brzegu Bystrzycy dwa dzieła zewnętrzne. Były to otoczone wodną fosą pięcioboczne forty z otwartymi stanowiskami dla artylerii i kazamatą dla załogi. W 1804 r. w ramach dozbrajania twierdzy wybudowano cztery magazyny prochowe.

16 II 1807 r. Świdnicę zdobyli Francuzi. Nastąpiła systematyczna demolacja twierdzy, prowadzona aż do zawarcia pokoju w Tylży (9 VII 1807). W 1810 r. rozpoczęto jej odtwarzanie. Rozporządzeniem z 1 X 1812 r. Fryderyk Wilhelm III zezwolił miastu na zagospodarowanie urządzeń fortecznych, jednak 27 III 1813 r. wydano rozporządzenie o odbudowie twierdzy. W czerwcu 1813 r. zlecono odbudowę pułkownikowi Wilhelmowi von Krauseneck. Prace ograniczono głównie do obwałowań wewnętrznego pierścienia twierdzy. Przedmościa Witoszowskie i Strze-

gomskie zostały odbudowane w zmienionym, uproszczonym kształcie. Pierścień zewnętrzny rekonstruowano stopniowo. Uproszczono jego odcinki. Największych zmian dokonano w okolicach Reduty Wodnej, wykonując na jej froncie niewielką pięcioboczną redutę. Forty zabezpieczono jedynie prowizorycznie. Zrezygnowano z odbudowy wysuniętych dzieł zewnętrznych – flesz oraz hangarów. Na majdanach Fortu i Fleszy Jawornickiej oraz Fortu Ogrodowego i Fleszy Szubienicznej wybudowano centralne reduty. Twierdza odbudowywana była stopniowo aż do połowy XIX w. W 1813 r. wojska koalicji antynapoleońskiej wykorzystały na obóz warowny teren położony na południe od Świdnicy. Na wzniesieniach

Relikt skazamatowanej baterii na Fleszy Nowomłyńskiej (fot. W. Rośkowicz)

Przedmoście Bramy Kraszowickiej, fot. z 1865 r. - zbiory Muzeum Dawnego Kupiectwa

oddalonych ok. 2-4 km od miasta przygotowano polowe linie obronne flankowane przez ziemne reduty artyleryjskie. Dodatkowym elementem osłony tej pozycji była odbudowywana twierdza świdnicka.

W centralnej części zamkniętej murem szyi, zaprojektowano zróżnicowane warianty podkowiastych redit. Obiekty otoczono suchą fosą z kaponierami barokowymi. Przez fosę szyi prowadziły dwa

*Przedmoście Bramy
Kapturowej, fot. z 1865 r.
- zbiory Muzeum Dawnego
Kupiectwa w Świdnicy*

W 1846 r. powstały rysunki projektowe nowych dzieł zewnętrznych. Ich autorem był von Delius. Były to niewielkie jednowałowe dzieła artylerii i piechoty (forty) o narysach pięciobocznych lunet.

zwodzone mosty. Forty miały od zewnątrz płaszcz o narysie kleszczowym. Obiekty zlokalizowano na północ i wschód od miasta pomiędzy Fortami I i II:

*Widok fortyfikacji przy
ul. Wrocławskiej, fot. z 1865 r.
- zbiory Muzeum Dawnego
Kupiectwa w Świdnicy*

*Furta Kościelna
(dawna Brama Piotrowa),
fot. z 1865 r.
- zbiory Muzeum Dawnego
Kupiectwa w Świdnicy*

- VII Lutzeldorfer Lunette w miejscu Hangaru Jawornickiego,
- IX Jauernicker Lunette w miejscu Fleszy Ceglanej,
- X Schönbrunner Lunette.

Pracom tym towarzyszyć miała regulacja dróg dojazdowych do twierdzy. Opisy na rysunkach projektowych poszczególnych dzieł sugerują istnienie dwóch wersji. Dzieła te nie doczekały się realizacji, o czym świadczy kolejny plan z ok. 1850 r. Zarys wałów o nasypie spłaszczonej lunety widoczny jest jednak w miejscu zdemolowanego jeszcze przez Francuzów hangaru Fleszy Nowomłyńskiej.

Po raz ostatni twierdza została uzbrojona w 1866 r. Zabezpieczono m.in. wewnętrzny obwód twierdzy. Brama osłoniły drewniane kraty, częstokoły i palisady. W dniach od 11 V do 28 VI zbudowano 5 ziemnych szańców przy drogach z Wrocławia, Świebodzic, Dzierżonowa i Wałbrzycha. Po zwycięstwie Prus 4 X 1866 r. ogłoszono Świdnicę miastem otwartym i od 1 V 1867 r. rozpoczęto rozbiórki fortyfikacji.

Maciej Małachowicz

*Przedmoście Bramy Strzegomskiej, fot. z 1865 r.
- zbiory Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy*

*Furta Kościelna (dawna Brama Piotrowa), fot. z 1865 r.
- zbiory Muzeum Dawnego Kupiectwa w Świdnicy*

*Plan twierdzy
- rekonstrukcja
kartograficzna
(oprac. M. Malachowicz i
R. Karnicki)*

WYKAZ DZIEŁ TWIERDZY ŚWIDNICA

A. Obwód wewnętrzny

1. Zespół Bramy Dolnej
 - a. Brama Dolna (Dzierżonowska, Nieder Thor)
 - b. Basteja Bramy Dolnej
 - c. Bastion Połówkowy (Bastion Dolny, Halb Bastion, Nieder Bastion)
2. Bastion Ostry (Spitz Bastion)
3. Schron laboratorium
4. Zespół Bramy Piotrowej
 - a. Brama Piotrowa
 - b. Kaponiera Bramy Piotrowej
 - c. Przedmoście Piotrowe (Peters Tete du Pont, Peters Brückenkopf)
5. Zespół Furty Kościelnej (Kirch Phorte, dawniej Brama Poszewkarska, Brama Piotrowa)
 - a. Furta Kościelna
 - b. Redan Kościelny (Kirch Redan)
6. Zespół Bramy Kapturowej (Köppen Thor)
 - a. Brama Kapturowa
 - b. Kaponiera Kapturowa
 - c. Przedmoście Kapturowe (Köppen Tete du Pont, Köppen Brückenkopf)
7. Ostrze Minorytów (Minoriten Spitze)
 - a. Schron laboratorium (Laboratorium, Feuerhaus)
8. Zespół Bramy Strzegomskiej (Striegauer Thor)
 - a. Brama Strzegomska
 - b. Kaponiera Strzegomska – adaptowana basteja (Striegauer Caponiere)
 - c. Kaplica św. Barbary - adaptowana na kościół garnizonowy a następnie na arsenał Landwehry (Landwehr Zeughaus)
 - d. Przedmoście Strzegomskie (Striegauer Tete du Pont, Striegauer Brückenkopf)
9. Nadszaniec Kapucyński (Capuziner Cavalier)
10. Ostrze Urszulanek (Ursuliner Spitze)
 - a. Galeria strzelecka kontrskarpy
11. Zespół Bramy Witoszowskiej (Łukowej, Bögenthor, Boegen Thor)
 - a. Brama Witoszowska
 - b. Redan Witoszowski (Bögen Redan)
 - c. Przedmoście Witoszowskie (Boegen Tete du Pont, Bögen Brückenkopf)
 - d. podwalnia Przedmościa Witoszowskiego
12. Zespół Bramy Kraszowickiej
 - a. Brama Kraszowicka (Croisch Thor)
 - b. Redan Kraszowicki
 - c. Przedmoście Kraszowickie
13. Zespół Bastionu Jezuickiego
 - a. Furta Mikołajska
 - b. Odcinek wału głównego z kazamatą podwalni i pochylnią artyleryjską
14. Bastion Jezuicki (Jesuiten Bastion)
 - a. Nadszaniec Bastionu Jezuickiego (Jesuit Cavalier)

B. Obwód zewnętrzny Twierdzy Świdnica

14. Fort nr I (Fort Szubieniczny, Galgen Fort)
15. Wał łącznikowy z redanem
16. Reduta nr 1 (Reduta Kościelna, Kirch Redoute, Galgen Redoute)
 - a. Schron prochowni
17. Wał łącznikowy z redanem
 - a. Rogatka Kapturowa (Köppen Barriere)
18. Fort nr II (Fort Jawornicki, Jauernicker Fort, Jauernicker Fort, Jauernigger Fort, Striegauer Fort)
19. Bateria Skrzydłowa z wałem łącznikowym (Flügel Batterie, Jauernigger Spitze)
 - a. Rogatka Strzegomska (Strigauer Barriere)
20. Reduta nr II (Reduta Jawornicka, Jauernicker Redoute, Jauernicker Redoute)

- a. Schron laboratorium
21. Wał łącznikowy z redanem
22. Fort nr III (Fort Ogrodowy, Garten Fort)
23. Wał łącznikowy z redanem
 - a. Rogatka Witoszowska (Bögendorfen Barriere, Boegen Barriere, Bogen Barriere)
24. Reduta nr III (Reduta Ogrodowa, Garten Redoute)
25. Wał łącznikowy
26. Fort nr IV (Fort Witoszowski, Fort Łukowy, Boegen Fort, Bögenberg Fort, Bögen Fort)
 - a. Schron prochownia
27. Wysoki Redan (Hohe Redan)
 - a. Schron prochownia
28. Flesza Grobli (Damm Flesche, Bassin Flesche)
29. Flesza Tamy (Wehr Flesche, Ober Wehr Flesche)
30. Górny Łącznik (Ober Anschluss)
31. Redan Schreibendorf
32. Grodza Inudiacji (Battardeau)
 - a. Górna Grodza Forteczna (Battardeau, Ober Battardeau)
 - b. Dolna Grodza Forteczna (Nieder Battardeau)
33. Flesza Tamy Dolnej (Unter Wehr Flesche)
34. Zbiornik zalewowy nr 1 (Inudiation Bassin)
35. Zbiornik zalewowy nr 2 (General Teich)
36. Reduta nr IV (Reduta Wodna, Wasser Redoute, Schreibendorfen Redoute)
37. Obwałowania Dolne (Nieder Retranchement)
 - a. Rogatka Dolna (Nieder Barriere)
38. Fort nr V (Fort Wodny, Wasser Fort)
39. Dolny Łącznik (Nieder Anschluss)
 - a. Rogatka Wroclawska (Breslauer Barriere)
40. Piła (Cremaillere)
 - a. Piłta Forma

C. Dzieła wysunięte (detaszowane)

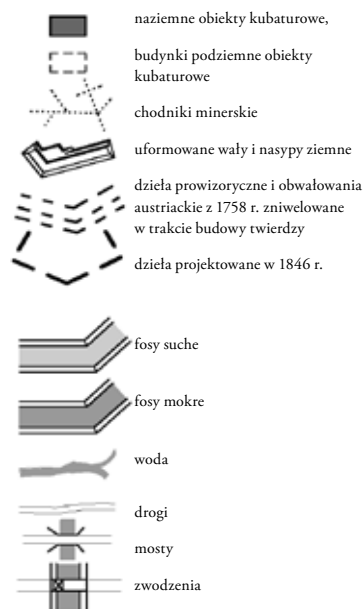
- #### Twierdzy Świdnickiej
41. Flesza Szubieniczna (Galgen Flesche)
 42. Reduta Skrzydłowa (Flügel Redoute)
 43. Flesza Jawornicka (Jauernicker Flesche)
 44. Hangar Jawornicki (Jauernicker Hangar, Hangard)
 45. Flesza Ceglana (Flesza Słotwińska, Ziegel Flesche, Schönbrunnem Flesche)
 46. Flesza Nowomłyńska (Neu Mühl Flesche, Neu Muhl Wehr)
 - a. Droga kryta (grobli) Fleszy Nowomłyńskiej
 - b. Bateria kazamatowa Fleszy Nowomłyńskiej
 - c. Kaponiera Fleszy Nowomłyńskiej
 - d. Schron labortorium
 47. Bateria Przylegająca
 48. Bateria Skrzydłowa (Flügel Batterie)
 49. Hangar Nowomłyński (Neu Muhl Hangard)
 - a. Schron prochownia

D. Obiekty zaplecza fortecznego

- A – dawny arsenał miejski
- A1 – Arsenał Artylerii – adaptowany pałac opatów cysterskich (Artillerie Zeughaus)
- A2 – Arsenał w adaptowanym Kościele Bożego Ciała (Zeughaus)
- A3 – Arsenał Fortyfikacji
- B1a – Bomboodporny magazyn mąki (Bombenfestes Mehl Magazin)
- B1b – Piekarnia forteczna nr 1 (Bäckerei Gebäude)
- B1c – Piekarnia forteczna nr 2 (Bäckerei Gebäude)
- B1d – Remiza piekarni (Alte Mehl Remise)
- C1 – Koszary nr 1 (Stare Koszary, Alte Caserne)
- C2 – Koszary nr 2 (Nowe Koszary, Neue Caserne)

- C3 – Koszary nr 3 (Mineur Caserne)
- C4 – Koszary nr 4 (Grenadier Caserne, Lazareth)
- M1 – Magazyn nr 1
- M2 – Magazyn nr 2
- M2a i M2b – szopy artyleryjskie, późniejsza stajnia, ujeżdżalnia artylerii
- M3 – Magazyn soli
- K – Komendantura
- K1 – Schron komendanta generała von Thierheima
- F – Cmentarz garnizonowy
- G – Ogród komendanta

Oznaczenia graficzne

Wybrane terminy z zakresu fortyfikacji związane z Twierdzą Świdnica

barkan – otwarte dzieło obronne lub jego część założona na rzucie trapezu z krótszą ścianą zwróconą na przedpole.

bateria – dzieło fortyfikacyjne stanowiące zespół działobitni. Występuje jako otwarta, nie zadaszona (barbeta) oraz ukryta, skazamatowana. Pierwsza pruska kazamatowa basteja powstała w Świdnicy na Fleszy Nowomłyńskiej.

basteja, baszta artyleryjska – ziemna lub murowana budowla o rzucie koła, jego wycinku lub wieloboku stanowiąca formę przejściową pomiędzy basztą a bastionem, stosowana w XV – XVII wieku, pełniła funkcje działobitni służącej do obrony ogniowej fosy i kurtyny muru lub wału oraz przedpola i sąsiednich elementów obrony. Ze względu na lokalizację w obwodzie obronnym można podzielić basteje na kluczowe i liniowe.

bastion – pięciokątne dzieło fortyfikacyjne w fortyfikacji nowożytnej wysunięte przed kurtynę obwałowania, pełniące rolę ogniowego stanowiska artylerii flankującej dostęp do linii umocnień. Na obwód bastionu składają się 2 bloki czoła, 2 barki łączące czoło z kurtyną obwałowań i szyja łącząca barki w części tylnej. Bastion z jednym barkiem nazywamy półbastionem.

bastion oddzielony (detaszowany) – bastion o barkach nie połączonych z kurtynami.

blokhauz – drewniano-ziemna lub murowana skazamatowana budowla, wznoszona wewnątrz fortyfikacyjnego lub jego elementu. Pełniła funkcję schronu bojowego i ostatecznego punktu oporu dla obrońców.

czestokół, palisada – ściana wykonana z belek drewnianych, wbitych pionowo w ziemię, stanowiąca samodzielne urządzenie obronne albo element innego urządzenia lub dzieła obronnego.

dzieło koronowe – bastionowe dzieło obronne wznoszone przed obwodem fortyfikacji, złożone z jednego bastionu pośrodku oraz dwóch półbastionów na skrzydłach.

dzieło obronne, fortyfikacyjne – pojęcie fortyfikacyjne określające pojedynczą budowlę lub zespół budowli obronnych przeznaczonych do wykonania jednego zadania.

dzieło rogowe – zewnętrzne dzieło obronne złożone z dwóch kleszczy lub półbastionów.

dzieło zewnętrzne – dzieło obronne zlokalizowane na przedpolu twierdzy.

flesza, flesz – nieduże dzieło obronne, dwuramiennik o kącie rozwartym czoła (ok. 120°).

fort – duże zamknięte dzieło w fortyfikacji nowożytnej przystosowane do samodzielnej obrony okrzężnej.

fosa – przeszkoda obronna w postaci sztucznego rowu suchego lub wypełnionego wodą.

hangar, hangard – szerokoprzestrzenny, wieloprześlony schron - kazamata w fortyfikacji nowożytnej przeznaczony dla piechoty lub artylerii. Pierwszy staropruski hangard powstał w Świdnicy.

galeria kontrminowa – kryty chodnik podziemny służący obronie przed atakiem minerskim.

galeria strzelecka – kryty chodnik obronny zlokalizowany w suchej fosie, składający się ze ściany czołowej ze strzelnicami oraz sklepionego korytarza. Galeria wzdłuż skarpy wewnętrznej to galeria stokowa a wzdłuż skarpy zewnętrznej to galeria przeciwstokowa.

glacis – przedstok – zewnętrzna część obwodu obronnego w fortyfikacji nowożytnej o funkcji przedpiersia schodząca równiłą pochyłą na zewnątrz do poziomu przedpola.

inudiacja – sztuczny akwen zalewowy stanowiący osłonę twierdzy.

kaponiera, kojec – skazamatowana budowla obronna zlokalizowana w fosie, wyposażona w stanowiska obronne. W fortyfikacji nowożytnej służąca do obrony wnętrza fosy. Kaponiere dzielą się ze względu na lokalizację na: k. wewnętrzne (stokowe), zewnętrzne (przeciwstokowe), czołowe, barkowe i szyjowe.

kazamata – sklepienie pomieszczenie, umieszczone poniżej poziomu terenu, jedno i wielokondygnacyjne, element fortyfikacji nowożytnej.

kazamatowa bateria – działobitnia artyleryjska umieszczona w kazamacie. Pierwsza staropruska kazamatowa bateria powstała na Fleszy Nowomłyńskiej w Świdnicy.

kula Belidora – ładunek minerski wynaleziony przez francuskiego inżyniera i generała Bernarda de Belidora.

kurtyna – prosty odcinek wału lub muru stanowiący część ciągłego obwodu obronnego.

laboratorium – skazamatowana budowla schronowa służąca przygotowywaniu ładunków artyleryjskich.

luneta – polowe lub stałe dzieło obronne w fortyfikacji nowożytnej o rzucie pięcioboku z obwałowaniami czoła i barków osłoniętych fosą oraz otwartą szyją.

majdan – dziedziniec we wnętrzu samodzielnego dzieła obronnego.

nadszaniec (kawaler) – element dzieła obronnego, bateria otwarta przeważnie w formie nasypu ziemnego, wznoszony pośrodku lub w szyi bastionu lub dzieła fortyfikacji zewnętrznych.

piattaforma, bastion kurtynowy – bastion ze spłaszczonym lub lekko załamany podziemna łącząca poszczególne elementy odcinka kurtyny wprowadzony w szkole starowłoskiej.

plac broni – miejsce w fortyfikacji bastionowej na poszerzeniu drogi krytej przeznaczone na zbiórkę wojsk przed wypadem.

podwalnia – kazamata umieszczona w wewnętrznym stoku wału.

poterna, potajnik – komunikacja podziemna łącząca poszczególne elementy fortyfikacji.

przeciwstraż, enwелоpa, kontrgarda – ciągły obwód przedwału o narysie kleszczowym służący jako dodatkowe stanowisko piechoty.

przedbramie – zewnętrzne dzieło obronne wysunięte przed bramę służące ochronie komunikacji.

przedmoście – zewnętrzne dzieło obronne wysunięte przed most służące ochronie komunikacji.

przedpiersie – osłona otwartych stanowisk strzeleckich lub działobitni.

rawelin – przeważnie trójkątne dzieło fortyfikacyjne wznoszone przed obwodem umocnień o narysie bastionowym lub poligonalnym dla osłony kurtyny i komunikacji oraz wsparcia bastionów. Składa się z dwu obwałowanych odcinków czoła i otwartej szyi.

rdzeń twierdzy – przeważnie centralna część twierdzy, przystosowana do samodzielnej obrony, miejsce ostatecznej obrony.

redan, dwuramiennik, dwuczolnik – dzieło obronne na planie trójkąta złożone z 2 obwałowanych odcinków czoła i otwarte lub zamknięte częstokołem lub murem od strony szyi.

redita, śródszaniec – element wewnętrzny fortyfikacji poligonalnej, budowla stanowiąca ośrodek obrony lokalizowana wewnątrz dzieła obronnego przeważnie na planie koła lub półkoła, krzyża lub wieloboku, często wielokondygnacyjna i skazamatowana.

reduta – niewielkie, zamknięte dzieło obronne o narysie kolistym, kwadratowym lub wielobocznym występujące głównie w nowożytnej fortyfikacji polowej.

rogatka – strzeżone zamknięcie drogi do twierdzy, z wartownią lub bramą fortieczną w zewnętrznym obwodzie umocnień.

rondel – rodzaj dużej basteji wyposażonej w stanowiska ogniowe o centralnym rzucie wysuniętej przed obwód obrony i połączonej z nim szyją, służącej przeważnie jako przedbramie i silnie broniony ciąg komunikacji.

sapa – sztuczny rów stosowany w oblężeniu regularnym do podejścia atakowanego dzieła obronnego.

słupek forteczny – kamienny słupek rozgraniczający teren twierdzy.

szaniec – ogólna nazwa polowego dzieła lub elementu obrony złożony z wałów i fos. W zależności od narysu fortyfikacyjnego występuje jako dzieło otwarte (luneta, redan) lub zamknięte (bateria, fort, reduta).

twierdza – obszar zamknięty obwodem warownym lub zespołem dzieł obronnych podporządkowanych jednolitej koncepcji obronnej.

wojna minowa, wojna podziemna – metoda ataku i obrony polegająca na drążeniu tuneli i wysadzaniu dzieł fortyfikacji i oddziałów przeciwnika.

Wybór dokonany w oparciu o:

Bogdanowski J., Holcer Z., Kornecki M., Swaryczewski A.: Maty słownik terminologiczny dawnej architektury obronnej w Polsce, Kraków 1986;

Bogdanowski J., Holcer Z., Kornecki M.: Słownik terminologiczny architektury – Architektura Obronna, Warszawa 1994;

Bochenek R., 100 słów o inżynierii i fortyfikacji, Warszawa 1980;

Bogdanowski J., Architektura obronna w krajobrazie od Biskupina po Westerplatte, Warszawa-Kraków 1996;

Fuglewicz S., Ilustrowana historia fortyfikacji, Warszawa 1991.

GEORG LEONHARD WEBER (1670/75-1739)

Georg Leonhard Weber (ur. 1670-75, zm. 1739) jest najśłynniejszym świdnickim rzeźbiarzem doby baroku. W Świdnicy mieszkał, pracował i pozostawił najwięcej swoich rzeźb. Jednak jego najlepiej znanym i najwyżej ocenianym dziełem pozostaje wystrój kaplicy Błogosławionego Czesława przy wrocławskim kościele dominikanów. Artysta przybył do Świdnicy pod koniec XVII w. z Czech Południowych, gdzie jego ojciec Jan Baltazar Weber był nadwornym rzeźbiarzem księcia von Schwarzenberga. Ożenił się tu w 1698 r. z Marią Magdaleną Schuchin a obywatelstwo miasta uzyskał w 1699 r.

W latach 20. XVIII w. posiadał dom przy obecnej ulicy Franciszkańskiej obok pałacu opatów krzeszowskich. Jeszcze pod koniec roku 1707, mimo wykonywania już prestiżowych zamówień, trudnił się produkcją form do pierników. Z wyjaśnień złożonych świdnickim rajcom wynika, że przedstawiały one króla szwedzkiego, świdnicki Kościół Pokoju oraz wołu. Można zaryzykować stwierdzenie, że prace te zlecał swoim uczniom ze stale utrzymywanego świdnickiego warsztatu. Współpracował ze świdnickim jezuitą Johannem Riedlem a we Wrocławiu – ze swoim zięciem Franzem Josephem Mangoldtem. Cztery synowie artysty: Georg Leonhard, Johann Balthasar, Joseph Johann, Franz Ignaz również trudnili się rzeźbiarstwem.

Pierwsze znane prace artysty to postacie Herkulesa i Jowisza (1701) wykonane dla Bolesławca oraz przedstawienia alegoryczne z ogrodu klasztoru w Henrykowie (1702). Jedną z bolesławieckich rzeźb – Jowisz – znajduje się obecnie w Muzeum Ceramiki w Bolesławcu. Od roku 1703

Świdnica
- fragment fontanny
z Neptunem
(fot. S. Kotelko)

Bolesławiec - rzeźba św.
Sebastiana przy kościele pw.
Wniebowzięcia NMP
i św. Mikołaja
(fot. E. Małachowicz)

*Prospekt organowy
w katedrze świdnickiej
(fot. T. Pietrzyk)*

*Rzeźba św. Marcina
w katedrze świdnickiej
(fot. S. Kotelko)*

datuje się współpracę G. L. Webera z J. Riedlem przy wystroju świdnickiego kościoła jezuitów (obecnie katedry). Dziełem Webera są rzeźby prospektu organowego (1704-1708) oraz figury świętych ustawione przy filarach nawy głównej (1709-1710). Cykl rzeźb powstał z inicjatywy rady miejskiej, która zastrzegła, aby żadna z rzeźb nie osiągnęła niższej ceny niż 50 dukatów. Sfinansowane zostały przez mieszczan świdnickich. Przedstawiają świętych: Marcina, Piotra, Pawła, Mikołaja, Małgorzatę, Barbarę, Wawrzyńca, Jana Chrzciciela, Wolfganga. Współpraca z Riedlem zaowocowała powstaniem zespołu postaci o różnorodnych typach fizjonomicznych i kompozycyjnych.

Szereg prac wykonał Weber dla świdnickiego Rynku: studnię Atlasa (1716), figury św. Jana Nepomucena (1718) i św. Floriana (1720) oraz studnię Neptuna (1732). Równocześnie – w latach 1723-1725

– dla opatów krzeszowskich stworzył portal oraz rzeźby ich świdnickiej rezydencji. Drewniane popiersia, przeznaczone do wielkiej sali Pałacu Opatów w Świdnicy, przedstawiające Chrystusa oraz czterech ewangelistów znajdują się obecnie w Muzeum Narodowym we Wrocławiu. Również w świdnickiej pracowni artysty powstawał ołtarz główny (1723-1725) bolesławieckiej fary miejskiej, a być może i stojące na kościelnym dziedzińcu piaskowcowe figury świętych (1723). Dwie z nich – św. Józef i Jan Nepomucen – stanowią fundację wieloletniego burmistrza Bolesławca Sebastiana Josefa Wolgęila i były przeznaczone do ozdoby mostu wtedy odnowionej miejskiej Bramy Dolnej. Pozostałe rzeźby to Maria Immaculata, święci Jadwiga, Roch i Sebastian. Kontrakt na wykonanie ołtarza w bolesławieckiej farze podpisany

*Duszniki-Zdrój
- kolumna maryjna
(fot. W. Rośkowicz)*

*Świdnica
- rzeźba św. Jana Nepomucena
(fot. W. Rośkowicz)*

został dnia 17 IX 1723 r. Zobowiązał on rzeźbiarza do przedstawienia rysunków projektowych uwzględniających szczegółowo opisany program ikonograficzny. W dolnej partii ołtarza na cokole znajdować się miały figury świętych Piotra, Pawła, Augustyna, Mikołaja, Wawrzyńca, Stefana, Wacława i Leopolda; na zwieńczeniu personifikacje Fides (Wiary), Spes (Nadziei) i Caritas (Miłości) oraz święte Jadwiga i Ludmiła pośród kłęczących cherubinków. Podane zostały też wymiary poszczegól-

nych rzeźb, warunki i terminy płatności, dostawy drewna do świdnickiej pracowni. Łącznie przez 3 lata artysta miał otrzymać 500 dukatów.

Jeszcze w 1725 r. artysta rozpoczął pięcioletnie prace nad wystrojem kaplicy bł. Czesława we Wrocławiu, wykonał kolumnę maryjną dla Dusznik i ołtarz Męki Pańskiej dla kościoła w Namysłowie (1720-30).

Dla wczesnych dzieł Webera charakterystyczne są masywne, zwarte postacie ukazane w charakterystycznym kontrapoście

*Kościół pw. św. Apostołów
Piotra i Pawła w Namysłowie.
Ołtarz Męki Pańskiej
(fot. E. Małachowicz)*

(oparcie postaci na jednej nodze z ciałem przechylonym w stronę przeciwną). Kanon ten pozostanie typowy dla aktów męskich jego dłuta, najczęściej świeckich przedstawień alegorycznych, ale i dla przedstawie-

nia męczeństwa św. Sebastiana. Charakterystyczne dla warsztatu Webera jest też misterne dekoracyjne opracowanie partii architektonicznych podstaw dla przedstawień rzeźbiarskich, np. świętych Jana Nepomucena oraz Floriana w Świdnicy, pokryte delikatnym rysunkiem ornamentów oraz dekoracji architektonicznych.

W późniejszym okresie twórczości artysty (od lat dwudziestych XVIII w.) pojawiać się będzie zarówno efektowna figura serpentina (silne skręcenie postaci) łączona z kontrapostem, jak różnorodny poziom wykonania poszczególnych dzieł, który tłumaczy zapewne znaczny udział warsztatu mistrza w szybkiej realizacji licznych zleceń.

Ewa Małachowicz

*Świdnica – fontanna z Atlasem
(fot. W. Rośkowicz)*